

Katarzyna Kołodziejczyk*

orcid.org/0000-0001-5921-4861

Dominik Przygodzki**

orcid.org/0000-0002-0943-4556

Podziemia kolegiaty w Wiślicy: unikalne relikty średniowiecznej sztuki architektonicznej. Problematyka ich zabezpieczenia, konserwacji i ekspozycji

Basement of the Collegiate Church in Wiślica: Unique Relics of Medieval Architecture—Their Protection, Conservation, and Display

Słowa kluczowe: Wiślica, ochrona architektury, dziedzictwo kulturowe, ekspozycja relikwii, muzeum, sztuka romańska, architektura romańska, archeologia, konserwacja zabytków

Keywords: Wiślica, protection of architecture, cultural heritage, display of relics, museum, Romanesque art, Romanesque architecture, archaeology, monument conservation

Wstęp

Wiślica jest niewielkim miastem położonym w historycznej Małopolsce, w dolinie urokliwej Nidy, nieopodal jej ujścia do Wisły na terenie Nadnidziańskiego Parku Krajobrazowego. Jest to obszar aktywny cywilizacyjnie co najmniej od 7500 lat, co dokumentują odkrycia archeologiczne ujawniające bytowanie człowieka już w okresie epoki kamiennej. We wczesnym średniowieczu Wiślica należała do ważnych grodów legendarnego Państwa Wiślan, które w IX wieku zostało odnotowane w trzech niezależnych źródłach europejskich jako sąsiad i północna rubież Wielkiej Morawy.

Historycy zwracają uwagę na wyjątkowe miejsce Wiślicy wśród najważniejszych centrów polityczno-administracyjnych Polski, pierwszych Piastów w X–XIII wieku, rangą dorównujące miastom małopolskim: Krakowowi i Sandomierzowi czy wielkopolskim: Poznaniu i Gnieznu, gdzie zachowały się wyjątkowo rzadkie przykłady średniowiecznej architektury sakralnej oraz wyjątkowe dzieła sztuki spotykane w metropoliach, relikty strategicznych grodów czy rezydencji książęcych,

Introduction

Wiślica is a small town located in the historical region of Lesser Poland in the valley of the charming River Nida, near its mouth, where it flows into the River Vistula within the perimeter of the Nida Landscape Park. Civilization in this area dates back to 7500 years ago, which is documented by archaeological findings confirming it was inhabited by man already in the Stone Age. In early medieval times, Wiślica was an important fortress of the legendary state of Vistulans, which in the ninth century was mentioned in three independent European sources as a neighbor and the northern frontier of Great Moravia.

Historians point to the special position of Wiślica amongst major political and administrative centers of Poland of the first Piasts between the tenth and thirteenth century, whose rank was equal to that of Cracow and Sandomierz in Lesser Poland and Poznań and Gniezno in Greater Poland, where exceptionally rare specimens of medieval religious architecture have been preserved, along with unique works of art en-

* dr, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

** dr inż. arch., Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

* D.A., Faculty of Architecture, Cracow University of Technology

** Ph.D. Eng. Arch., Faculty of Architecture, Cracow University of Technology

Cytowanie / Citation: Kołodziejczyk K., Przygodzki D. Basement of the Collegiate Church in Wiślica: Unique Relics of Medieval Architecture—Their Protection, Conservation, and Display. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2021, 66:156–171

otrzymano / Received: 14.03.2021 • **zaakceptowano / Accepted:** 5.05.2021

doi: 10.48234/WK66WISLICA

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Ryc. 1. Plan Wiślicy, obszary chronione archeologicznie oraz zabytki: 1. Regia. 2. Kwartal kolegiacki. 3. Kościół Świętego Ducha. 4. Kościół św. Marcina; oprac. D. Przygodzki 2017.

Fig. 1. Map of Wiślica – areas under archaeological conservation and monuments: 1. Regia. 2. Collegiate quarter. 3. Church of the Holy Spirit. 4. Church of St. Martin. by D. Przygodzki 2017.

resztki murów i bram obronnych miasta, w którym uchwalono kiedyś najstarsze „Prawa Polskiego Pomniki (Prawodawstwa Wiślickiego Kazimierza Wielkiego)”¹.

Fenomenem Wiślicy wczesnośredniowiecznej jest skala, forma, rodzaj oraz sposób rozplanowania obiektów sakralnych i rezydencjonalnych. Wybitny współczesny polski archeolog Andrzej Buko stawia w tej kwestii pytanie, na które jak dotąd nikt nie znalazł jednoznacznej odpowiedzi. Pytanie to, brzmiące następująco: „Dlaczego mniej więcej w tym samym czasie (początek XI w.?) wzniesiono tu aż dwa grody, funkcjonujące co najmniej

countered in metropolises, relics of strategic fortresses or ducal seats, remains of ramparts and gates of the town where once the oldest statutes of king Casimir the Great were resolved (“Prawa Polskiego Pomniki (Prawodawstwa Wiślickiego Kazimierza Wielkiego).”¹ What makes Wiślica unique are its scale, form, type, and manner of the arrangement of religious and residential buildings. Andrzej Buko, a distinguished contemporary Polish archaeologist, asked a question in this respect, which so far has not been given a clear answer. And the question: “Why as many

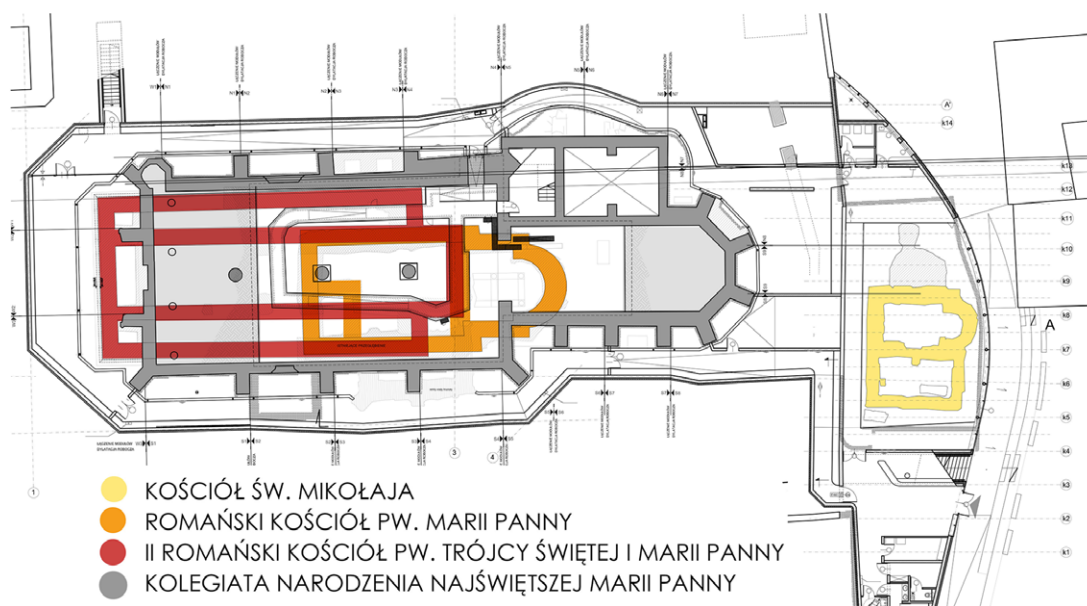
Ryc. 2. Kolegiata oraz pawilon archeologiczny w Wiślicy, widok z placu Solnego, 2018; fot. D. Przygodzki.

Fig. 2. Collegiate Church and archaeological pavilion in Wiślica, view from Solny Square, 2018; photo by D. Przygodzki.

do drugiej połowy XII wieku?”², autor rozszerza o unikalny i nigdzie indziej niespotykany zespół budynków, złożony z dwóch pałaców książęcych z rotundami, odkryty przez Zofię Wartołowską na Regii w roku 1962, pochodzący z okresu księstwa wiślickiego, którym w latach 1166–1173 władał Kazimierz Sprawiedliwy. Czytelne w tych budowlach związki zastosowanych rozwiązań ideowych i formalnych z architekturą nadreńską z czasów ottońskich zaskakują zarazem bliskimi analogiami z piastowskimi rezydencjami w Gieczu i Lednicy, pochodzącymi jeszcze z drugiej połowy X wieku. To właśnie te aspekty badawcze prowokują Andrzeja Bukę do wnikliwej analizy powyższego zagadnienia i znalezienia odpowiedzi na kolejne nurtujące pytania: „Dla kogo zdecydowano się wówczas wznosić tak archaiczne w owym czasie formy architektury? Dlaczego mamy do czynienia z ich podwojoną liczbą?”³.

Szczególnie zagadkowa i cenna z punktu widzenia polskiej historii architektury jest bez wątpienia rotunda wieloniszowa w zespole pałacalnym na Regii, ma-

as two fortresses were erected here at the same time (early eleventh century), which functioned at least to the second half of the twelfth century?”² is extended by the authors to also cover a unique complex of buildings, encountered nowhere else, consisting of two ducal palaces with rotundas, discovered by Zofia Wartołowska in Regia in 1962, dating back to the period of the Duchy of Wiślica, ruled in 1166–1173 by Casimir the Just. Relations of the conceptual and formal solutions used with the architecture of Rheinland of the Ottonian times, discernible in these edifices, at the same time surprise with close analogies to Piast residences in Giecz and Lednica, dating back even to the second half of the tenth century. These are the research aspects which provoked Andrzej Buka to a thorough analysis of the aforementioned issue and finding an answer to another mind-boggling question: “For whom was it decided then to erect such archaic forms of architecture at that time? Why are we dealing with their doubled number?”³ One structure which is particularly puzzling

Ryc. 3. Stratygrafia relikwów architektury wczesnośredniowiecznej w obszarze kwartału kolegiackiego, Wiślica; oprac. D. Przygodzki 2020.
 Fig. 3. Stratigraphy of early medieval architectural relics in the area of the collegiate quarter, Wiślica; by D. Przygodzki 2020.

jąca swoje antyczne konotacje. Zdaniem Klaudii Stali: „Obecnie, powszechnie uznawana rekonstrukcja rotundy II jako siedmioniszowej, a więc o układzie asymetrycznym, wydaje się nie mieć analogii zarówno w architekturze średniowiecznej, jak i wczesnochrześcijańskiej”⁴, i może być postrzegana jako wpływ architektury wielkomorawskiej, gdzie „udokumentowana została rotunda czteroniszowa o blisko 10-metrowej średnicy zewnętrznej i 2,5-metrowej grubości murów fundamentowych, interpretowana jako baptysterium”⁵.

Problematyka badawcza i zabezpieczenia relikwów średniowiecznych

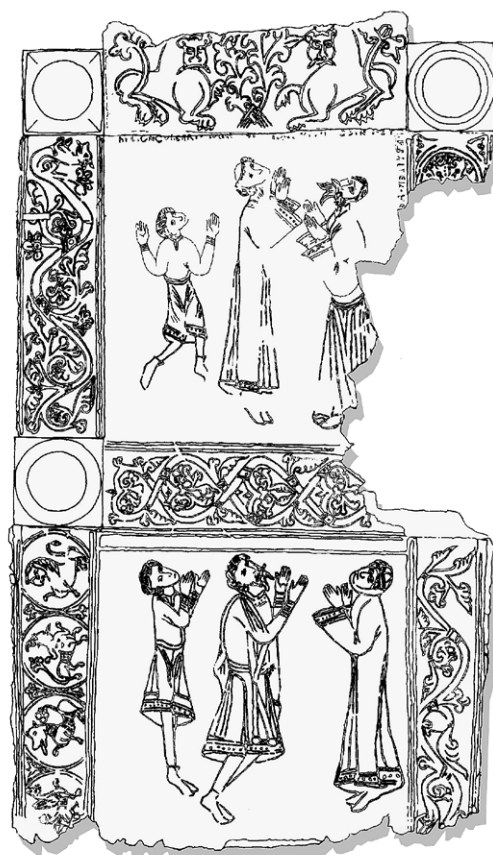
Odrębnym zagadnieniem jest stratygrafia tzw. kwartału kolegiackiego, która poczynając od odkrycia pod posadzką gotyckiej kolegiaty (kościółka grodowego wraz z unikatową „płytą orantów”), murów fundamentowych oraz przyziemia potężnej romańskiej dwuwieżowej bazyliki, a kończąc na kościele św. Mikołaja z domniemaną misą chrzcielną, sytuowanym nieco na wschód od prezbiterium kolegiaty i datowanym przez Wartołowską na X wiek, pomimo późniejszej weryfikacji wciąż chronologicznie przynależy do epoki kształtowania się w Małopolsce struktur kościelnych w państwie pierwszych Piastów. Wraz z wczesnośredniowiecznymi obiektami sakralnymi, odkrytymi w podziemiach tejże kolegiaty, jest wyraźnym dowodem na znaczenie Wiślicy w procesie konsolidacji państwa pierwszych Piastów. Stratygrafia ta stała się także powodem podjęcia szeroko zakrojonych prac badawczych, konserwatorskich i modernizacyjnych dotychczasowego modelu prezentacji najbardziej wartościowego zasobu dziedzictwa kulturowego Wiślicy.

Szczególnie interesujące architektonicznie wydają się relikty zbudowanego około połowy XII wieku, odkryte-

and valuable from the point of view of the history of Polish architecture is undoubtedly the multi-niche rotunda in the palatium complex in Regia, which has ancient connotations. According to Klaudia Stala: “Currently, the commonly recognized reconstruction of rotunda II as a seven-niche one, and therefore a rotunda with a symmetrical layout, seems to have no analogies in medieval nor early Christian architecture,”⁴ and it may be perceived as an influence of Great Moravian architecture, where “a four-niche rotunda with a 10 m outer diameter and 2.5 m-thick foundation walls has been documented, interpreted as a baptistry.”⁵

Research issues and securing medieval relics

The stratigraphy of the so-called collegiate quarter is a separate issue, which—starting with the discovery of foundation walls and basements of a mighty two-tower basilica under the floor of the Gothic collegiate church (castle church with the unique “slab of orants”), through the Church of St. Nicholas with the alleged baptismal font, located slightly to the east from the presbytery of the collegiate church and dated by Z. Wartołowska to the tenth century—despite subsequent verification, still chronologically belongs to the times when ecclesiastical structures were forming in Lesser Poland in the state of the first Piasts. Along with the early medieval religious structures discovered in the basements of the collegiate church, it clearly proves the significance of Wiślica in the process of consolidation of the state of the first Piasts. This stratigraphy also became a pretext for launching extensive research, conservatory, and modernization works on the previous model of presenting the most valuable resources of the cultural heritage of Wiślica.

Ryc. 4. Rekonstrukcja rysunkowa „płyty orantów” – romańska posadzka z rytami figuralnymi i ornamentem roślinno-zwierzęcym w krypcie kolegiaty wiślickiej; rys. fotogrametryczny rytów po konserwacji: W. Kurdziel, J. Jachimowski, A. Boroń, [za:] W. Zalewski, M. Stec, *Problemy konserwacji wczesnośredniowiecznych relikwów gipsowych*, „Ochrona Zabytków” 1995, nr 48 (1), s. 54–59.

Fig. 4. Graphical reconstruction of the “slab of orants”—Romanesque floor with figural engravings and floral and animal ornament in the crypt of the collegiate church in Wiślica; photogrammetric drawing of the engravings after conservation: W. Kurdziel, J. Jachimowski, A. Boroń, [after:] W. Zalewski, M. Stec, *Problemy konserwacji wczesnośredniowiecznych relikwów gipsowych*, „Ochrona Zabytków” 1995, No. 48 (1), pp. 54–59.

go przez Andrzeja Tomaszewskiego w latach 1959–1969 pod posadzką nawy głównej i częściowo prezbiterium⁶, tzw. pierwszego kościoła romańskiego. Był to niewielki, jednonawowy kościół o charakterze grodowym z emporą książęcą i prezbiterium wyniesionym nad kryptą, nakrytą sklepieniem krzyżowo-żebrowym, wspartym na czterech kolumnach z półkolistą absydą. Nie jest znane wezwanie tego kościoła, którego fundatorem prawdopodobnie był Kazimierz II Sprawiedliwy (1138–1194), młodszy brat Henryka Sandomierskiego (1130–1166), poległy bezpotomnie w walce z pogańskimi Prusami, po którym władanie księstwem wiślickim przypadło Kazimierzowi⁷. Nie można wykluczyć, że to właśnie on jako spadkobierca Henryka ufundował w owej krypcie tzw. płytę orantów, wykonaną w formie posadzki z jastrychu, czyli gipsowej masy cechującej się gładką, twardniejącą zaraz po wylaniu powierzchnią, w której został wykonany rytowany rysunek, wypełniony analogicznie gipsem czernionym smołą bądź węglem drzewnym, uważaną za unikalne w skali światowej dzieło sztuki przełomu średniowiecza i renesansu⁸.

Kompozycja płyty została ujęta w formę prostokąta o wymiarach 2,5 x 4,1 m wypełniającego środkową nawę

The relics of the so-called first Romanesque church, erected in ca. mid-twelfth century and discovered by Andrzej Tomaszewski in 1959–1969 under the main nave and partly the presbytery, appear to be especially interesting in terms of architecture.⁶ It was a small, single-nave castle church with a ducal gallery and a presbytery elevated above the crypt, covered with a cross and rib vault supported on four columns with a semi-circular apse. It is not known who the church was dedicated to. Most probably, it was founded by Casimir II the Just (1138–1194), younger brother of Henry of Sandomierz (1130–1166), who died childless fighting pagan Prussians, after whom Casimir took over the rule of the Duchy of Wiślica.⁷ It cannot be ruled out that it was him, as Henryk’s successor, who founded the so-called slab of orants in that crypt, executed in the form of a floor made of screed, i.e.: gypsum mass, which gives a smooth, hardening surface right after pouring. The surface is ornamented with an engraved drawing, similarly filled with gypsum blackened with tar or charcoal. The slab is recognized as a globally unique work of art of the late Middle Ages and early Renaissance.⁸

krypty. Płaszczyznę dzieła podzielono na dwa zbliżone w proporcjach do kwadratów pola, ozdobione rytowanymi przedstawieniami figuralnymi oraz obramowane bordiurą z motywami ornamentalnymi o charakterze roślinnym i zwierzęcym. W górnym polu posadki (od strony ołtarza) umieszczono trzy postacie: pośrodku znajduje się duchowny, po jego prawej stronie brodaty mężczyzna, po lewej zaś młodzieniec. Dolne pole wypełniają także trzy postacie: mężczyzna z brodą, ubrany w bogato udrapowane szaty, adorowany przez kobietę w czepcu (po prawej), oraz postać młodego mężczyzny (po lewej). Wszystkie postacie przedstawiono w geście orantów⁹, tzn. modlitewnym, z charakterystycznymi uniesionymi ku niebu głowami i rękami. Nad górnym polem widnieje czytelna sentencja łacińska o wymownej treści: „Hi conculcari querunt ut in astra levari possint et pariter ve...” („Ci chcą być podeptani, aby mogli być wzniesieni do gwiazd i zarówno...”)¹⁰. Współczesna interpretacja tych postaci skłania się ku rozpoznaniu w górnym polu Henryka Sandomierskiego i jego bratanka Kazimierza w towarzystwie opata, być może Jędrzejowskiego, w dolnym polu zaś księcia Kazimierza Sprawiedliwego obok swej małżonki Heleny Znojmskiej i syna Bolesława¹¹.

Warto zwrócić uwagę, że romańska rzeźba budowlana traktowana była jako integralna część architektury i operowała nie tylko formą reliefu, co odróżniało ją od pełnoplastycznej i zorientowanej anatomicznie rzeźby antycznej. Relief, będący pośrednim sposobem obrazowania rzeczywistości, pomiędzy malarstwem a pełną rzeźbą przestrzenną, wykazywał charakterystyczne dla tego okresu przywiązanie do płaszczyzny. Jego specyfika polegała głównie na syntezie wartości optycznych i haptycznych, pojmowanych przez oko jako realnie uchwytna plastyczność. W sztuce romańskiej występują wszystkie formy reliefu (płaski, wklęsły i wypukły) w rozmaitych kontekstach. Relief płaski typowy jest dla sztuki przed- i wczesnromańskiej, później zaczyna pełnić funkcję dekoracyjną, natomiast narracyjne przedstawienia np. na tympanonach czy kapitelach wykonywano reliefem wypukłym¹².

Zarówno pod względem postaci formalnej, jak i treściowej rzeźba romańska jest hieratyczna, postępuje bowiem za ściśle określonymi, świadomie uroczystymi oraz często sztywnymi formami, które wytworzyły się dzięki tradycjom religijnym. W ten sposób np. fałdy szat i pozy ciała, tak jak przedstawienia dłoni, stóp czy twarzy, zyskują czynnik uogólniająco reprezentatywny, co rzeźbom romańskim nadaje cechy wyróżniające w zależności od regionu. Sztuka romańska zawiera niezliczone treści symboliczne, niezrozumiałe z dzisiejszego punktu widzenia. Zaliczają się do nich nie tylko powszechne przedstawienia zwierząt czy hybryd z bestiariuszy tamtej epoki. Równie istotne pod względem znaczeń symbolicznych wydają się np. liczby czy drogocenne kamienie, z powodzeniem stosowane w sztuce użytkowej ówczesnego okresu.

Sztuka romańska stanowiła przedkopernikańskie wyobrażenie wszechświata, niosła ważne przesłanie

The composition of the slab is based on a 2.5 x 4.1 m rectangle, located in the middle nave of the crypt. The plane of the work is divided into two sections with proportions close to those of squares, embellished with engraved figural representations and bordered with floral and animal ornamental motifs. In the upper part of the floor (closer to the altar) there are three figures: in the middle there is a clergyman, with a bearded man on his right and a young man on his left. The lower section also has three figures engraved: a bearded man dressed in richly draped robes, adored by a woman wearing a coif (on the right) and a figure of a young man (on the left). All the figures are represented in the gesture of orants,⁹ i.e.: in prayer, with heads and arms characteristically raised towards heaven. Above the upper section there is a legible meaningful sentence in Latin: “Hi conculcari querunt ut in astra levari possint et pariter ve...” — “These want to be trodden on here, so that they can be elevated to the stars in the future and at the same time.”¹⁰ The contemporary interpretation of these figures leans towards the identification of Henry of Sandomierz and his nephew Kazimierz accompanied by an abbot, possibly the abbot of Jędrzejów, in the upper section, and in the lower section—Duke Casimir the Just next to his wife Helen of Znojmo and son Bolesław.¹¹

It is worth pointing out that the Romanesque architectural sculpture was regarded as an integral part of architecture and it employed not only the form of a relief, which differentiated it from a full anatomically oriented ancient sculpture. The relief, which constitutes an indirect method of rendering the reality between a painting and a full structural sculpture, exhibited a certain affiliation to a plane, characteristic for that period. Its specificity consisted predominantly in a synthesis of optical and haptic values, perceived by the human eye as a realistically graspable vividness. The Romanesque art comprises all relief forms (flat, concave, and convex) in diverse contexts. The flat relief is distinctive of Pre-Romanesque and Early Romanesque art; subsequently, it assumes a decorative function, whereas narrative representations, e.g., on tympana or capitals, were executed as convex reliefs.¹²

Both in formal and content-related terms, Romanesque sculpture is hieratic as it follows strictly defined deliberately solemn and frequently rigid forms, which came into being stemming from religious traditions. Thus, such elements as folds of robes and body poses, as well as representations of hands or faces, obtain a generally formal quality, which provides Romanesque sculptures with distinguishing features depending on the particular region. Romanesque art contains innumerable symbolic motifs, quite incomprehensible from today's perspective. They were not limited to the common representations of animals or hybrids from period bestiaries. What seems to be equally important in terms of symbolic meanings are, e.g.: numbers or precious stones, successfully used in the applied arts of that period.

Ryc. 5. Fragment zewnętrznej okładziny oraz zdobionej lizeny romańskiego kościoła Maryi Panny, podziemia kolegiaty w Wiślicy, rok 2020; fot. autorzy.

Fig. 5. Fragment of the outer envelope and ornated lesene of the Romanesque Church of the Blessed Virgin, basements of the collegiate church in Wiślica, 2020; photo: the authors.

duchowe. Ale przede wszystkim pełniła funkcję narzędzia edukacyjnego, stanowiąc symboliczny próg oddzielający świat ziemski od sfery niebiańskiej.

Wiślicka „płyta orantów” była artystycznym wyposażeniem niewielkiego, ale bogato przestrzennie uformowanego kościółka, który mimo że jest szczątkowo zachowany, pozwala ocenić wyjątkowo wysoko nie tylko doskonałość warsztatu budowlanego, dojrzałe oraz atrakcyjne rozwiązanie funkcjonalno-przestrzenne budowli, lecz także jej wyrafinowaną artykulację architektoniczną. Zachowała się ona w cokołowej części kościoła w narożniku prezbiterium i nawy od strony północnej. Sposób obróbki ciosów kamiennych wykonanych z lokalnego wapienia pińczowskiego¹³ wskazuje na wysokiej jakości warsztat budowlany, a cechy artystyczne detalu architektonicznego – w formie profilowanej bazy bocznej lizeny, skomponowanej z plinty z osadzonym na niej półwałkiem (torus) i wklęsli (trochilus) niosącej zapewne kolejny (częściowo skuty) półwałek przechodzący w pilaster – unaocniają dojrzałą wirtuozerię artystyczną. Być może jest to warsztat nadreński oparty na tradycji antycznej, obecnej w XII-wiecznych realizacjach cysterskich w Małopolsce¹⁴. Możliwość taką dopuszcza Rafał Quirini-Popławski, pisząc: „W kręgu refleksów sztuki nadreńskiej sytuowano również resztki dekoracji romańskiej kościoła parafialnego Narodzenia Najświętszej Panny Maryi w Czchowie oraz wiślickiej świątyni, noszącej prawdopodobnie wezwanie Najświętszej Panny Maryi, datowanych różnorodnie, choć w ramach XII wieku”¹⁵; nie wyklucza on także oddziaływań włoskich docierających na te tereny za pośrednictwem warsztatów niemieckich, do czego skłaniali się wybitni znawcy przedmiotu: Zygmunt Świechowski, Michał Walicki czy Teresa Mroczo. Niezależnie jednak od faktycznej proveniencji działającego w Wiślicy warsztatu budowlano-artystycznego, bez wątpienia godne odnotowania

Ryc. 6. Zachowany fragment frontowej elewacji z ciosów kamiennych II romańskiej bazyliki Trójcy Świętej i Maryi Panny, wykop archeologiczny przy zachodniej elewacji kolegiaty w Wiślicy, rok 2020; fot. autorzy.

Fig. 6. Preserved fragment of the front facade, made of dimensional stones, of the second Romanesque basilica of the Holy Trinity and the Blessed Virgin Mary; archaeological excavations by the western facade of the collegiate church in Wiślica, 2020; photo by the authors.

Romanesque art reflected the pre-Copernican image of the universe. It conveyed an important spiritual message. Most of all, however, it functioned as an educational tool, constituting a symbolic threshold separating the earth from heavens.

The “slab of orants” from Wiślica was an artistic artefact decorating a small but spatially richly formed church, which—although preserved only marginally—allows to conclude that the builders’ workmanship was of very high quality and the functional and spatial solution of the edifice was mature and attractive, as well as to evaluate its architectural articulation as sophisticated. It is preserved in the plinth part of the church in the corner of the presbytery and of the aisle from the north. The method of processing of dimension stones made from the local Pińczów limestone¹³ points to top-quality workmanship, and the artistic properties of the architectural detail—in the form of a profiled base of the lateral lesene, composed on a plinth with a torus and a trochilus supported on it, which most probably carried another (partially cut-off) torus transforming into a pilaster—testify to mature artistic virtuosity. Perhaps it is the Rhineland school based on ancient tradition, present in twelfth-century Cistercian buildings in Lesser Poland.¹⁴ This is considered probable by Rafał Quirini-Popławski, who wrote: “The remnants of Romanesque decorations of the parish church of the Blessed Virgin Mary’s birth in Czchów and of the temple in Wiślica, most probably devoted to the Blessed Virgin Mary, dated variously, though always within the twelfth century, were also situated within the circle of reflections of the Rhine art.”¹⁵ He also did not rule out Italian influences reaching these areas via German workshops, which seemed to also be supported by distinguished experts in the subject matter: Zygmunt Świechowski, Michał Walicki, or Teresa Mroczo. Nevertheless, irrespective of the actual provenance of the construction and artistic workshop oper-

jest jego powiązanie z czołowymi centrami architektury i sztuki romańskiej w Europie oraz reprezentacja wysokiej klasy poziomu technologicznego.

Działalność Henryka Sandomierskiego i jego brata Kazimierza Sprawiedliwego była ważnym etapem w rozwoju Wiślicy. Ten drugi, osiągnąwszy status księcia zwierzchniego Polski, kontynuując plan konsolidacji państwa polskiego, osadził tu zgromadzenie kanoników i ufundował w miejscu rozebranego małego kościoła pierwszą monumentalną, romańską dwuwieżową bazylikę, której relikty w postaci murów fundamentowych, fragmentów ceramicznej posadzki oraz potężnego zachodniego westwerku zachowały się pod posadzką istniejącej do dziś gotyckiej kolegiaty, jak również przed jej elewacją zachodnią¹⁶.

Odkrycie i ekspozycja „westwerku” bazyliki romańskiej

Trójnawowa bazylika o prostokątnym w rzucie, bezapsydowym prezbiterium i takim samym zamknięciu naw bocznych, zbudowana z potężnych, starannie obrobionych ciosów z wapienia pińczowskiego (w dużym zakresie wykorzystanych wtórnie do budowy kolejnej gotyckiej kolegiaty), została wyposażona w charakterystyczną dla zachodnioeuropejskich katedr zachodnią fasadę z dwiema potężnymi wieżami i zapewne książęcą emporę pomiędzy nimi, wzbogaconą o wertykalną artykulację architektoniczną w formie smukłych lizen, zwieńczoną gzymsem arkadkowym zdobiącym wieniec niosący drewniany dach bazyliki¹⁷. Jeśli szukać analogii, to opierając się na kamieniarsce solidnego cokołu i jego profilowaniu, a także na sposobie opracowania licznych, wtórnie użytych elementów dekoracji kamieniarskiej, i biorąc pod uwagę domniemany okres budowy obiektu, najbliższe wzorce można dostrzec w romańskich bazylikach w Polsce: pochodzącej z pierwszej połowy XII wieku dwuwieżowej bazylice w Kruszwicy, bazylice w Czerwińsku z pierwszej ćwierci XII wieku, tzw. katedrze hermanowskiej na Wawelu (II romańskiej) z roku 1142 czy bazylice w Tumie pod Łęczycą konsekrowanej w 1161, i wiązać je z warsztatami zachodnioeuropejskimi, które zbudowały francuskie i ottonskie katedry romańskie w XI i pierwszej połowie XII wieku¹⁸.

Materiałnym rezultatem badań przeprowadzonych w Wiślicy w latach 1949–1969 było udostępnienie społeczeństwu odkrytych relikwów kościółka św. Mikołaja w ekspozycyjnym pawilonie ochronnym przy placu Solnym oraz ekspozycja zorganizowana w podziemiach kolegiaty, gdzie odnaleziono romańską rytowaną posadzkę gipsową w zachowanej relikwio krypcie kościoła emporowego wzniesionego pod koniec XII wieku oraz fragmenty bazyliki romańskiej z przełomu XII i XIII wieku, która powstała po rozbiórce tej pierwszej budowli.

Już w trakcie badań Andrzej Tomaszewski deklarował „ściśle zespolenie akcji badawczej z pracami mającymi na celu wprzęgnięcie jej wyników w służbę

ating in Wiślica, what is worth pointing out is its associations with leading centers of Romanesque architecture and art in Europe that represented a high-quality technological level.

The deeds of Henry of Sandomierz and his brother Casimir the Just constituted an important stage in the development of Wiślica. The latter, when reaching the status of the Princes of Poland, continuing the plan of consolidation of the Polish state, located the Order of Canons here and, in the place of a small disassembled church, founded the first monumental, two-tower Romanesque basilica, the relics of which—in the form of foundation walls, fragments of ceramic flooring, and of a mighty western westwork—have been preserved under the floor of the still existing Gothic collegiate church, as well as in front of its western facade.¹⁶

Discovery and exposition of the westwork of the Romanesque basilica

The three-nave basilica on a rectangular plan, with an apse-free presbytery and a similar closure of the side aisles, made of large, carefully processed dimensional stones of Pińczów limestone (reused to a great extent during the construction of the subsequent Gothic collegiate church), was furnished with a western facade with two mighty towers—characteristic for cathedrals of Western Europe, and most probably with a ducal gallery between them, crowned with an arcaded cornice embellishing the tie beam supporting the wooden roof of the basilica.¹⁷ If one were to look for analogies, they should be based on the stonework of the solid plinth and its profiling, as well as the way in which numerous reused elements of stone decorations were applied. Considering the probable time when the edifice was erected, the closest patterns can be discerned in Romanesque basilicas in Poland; the two-tower basilica in Kruszwica dating back to the first half of the twelfth century, the basilica in Czerwińsk from the first quarter of the twelfth century, the so-called cathedral of Herman on Wawel Hill (second Romanesque cathedral) from 1142, or the basilica in Tum near Łęczycza, consecrated in 1161, and associated with Western European workshops which built French and Ottonian Romanesque cathedrals in the eleventh century and the first half of the twelfth century.¹⁸

The material result of the research carried out in Wiślica in 1949–1969 made available to the public the discovered relics of the church of St. Nicholas in a protective exposition pavilion by Solny Square and an exhibition organized in the basements of the collegiate church, where a Romanesque engraved gypsum floor had been discovered in the partially preserved crypt of the gallery church erected at the end of the twelfth century, as well as fragments of a Romanesque basilica from the turn of the twelfth century, which came into being after the former had been demolished.

Already during the study, Andrzej Tomaszewski declared “a close unification of the research measures

społeczeństwu¹⁹. Przewidywano i planowano zarazem podjęcie studiów koncepcyjnych „nad formą udostępnienia ich przyszłym badaczom i społeczeństwu”²⁰. Wobec trwających badań i konieczności zabezpieczenia szerokoprzestrzennych wykopów archeologicznych rozważano przyjęcie rozwiązań, które w przyszłości będą mogły być wykorzystane w organizacji ekspozycji. W przypadku kolegiaty projekt autorstwa Jerzego Teligi, profesora Politechniki Warszawskiej, „przewidywał przyjęcie niezwykle lekkiej przestrzennej konstrukcji prętowej w korpusie nawowym oraz analogicznych belek w prezbiterium. Założeniem projektanta było bowiem skonstruowanie konstrukcji zabezpieczającej, będącej wyrazem jak najbardziej współczesnej techniki, z zabytkowymi murami obiektu gotyckiego; czym miałby być wyrażony jednocześnie pietyzm dla zabytku przez przeciwstawienie dzieła dawnych mistrzów tego, co w momencie prowadzonych prac mamy najlepszego”²¹. Ten zakres prac był tylko częścią większego zamierzenia wkraczającego w przestrzeń publiczną Rynku Solnego, gdzie odkryte pozostałości kościoła św. Mikołaja z tzw. misą chrzcielną zdecydowano obudować pawilonem ekspozycyjnym, którym w praktyce „zamknięto ulicę, stanowiącą ważny element w zabytkowym układzie planu miasta”²². Budynek, zaprojektowany również przez Jerzego Teligę, oparty był na ciekawych założeniach kompozycyjnych wprowadzenia szklanego prześwitu na linii północ-południe pomiędzy skarpą utrzymującą wyniesienie kwartału kolegiackiego a miękko zarysowaną falistą ścianą zachodnią, a także na sekwencji punktowych elementów ekspozycyjnych związanych z dawnym cmentarzyskiem wokół świątyni. Niestety, standard wykonania pawilonu w ówczesnych warunkach ekonomiczno-technicznych zniwelował potencjalne efekty przestrzenne i przyspieszył procesy korozyjne budynku tak w sensie fizycznym, jak i estetycznym. Nie zrealizowano natomiast pomysłu ekspozycji relikwów zachodniej fasady romańskiej kolegiaty, które planowano pozostawić w wykopie „pod gołym niebem”, nie do końca precyzując zakres planowanych korekt po działaniach Adolfa Szyszko-Bohusza²³.

Nie ulega wątpliwości, że na owe czasy był to projekt nowatorski i wpisywał się w nurt traktowania ochrony zabytków jako źródła edukacji historycznej i tożsamości kulturowej, gdzie „obok realizacji programu naukowego badań coraz większego znaczenia nabierała zaczęła dążyć do przekazania społeczeństwu ich materialnych wyników, specjalnie przygotowanych do odgrywania roli dydaktycznej”²⁴.

Zabezpieczenie relikwów przed wilgocią

Od początku odkrycia relikwów romańskiej sztuki i architektury w podziemiach kolegiaty pracom konserwatorskim towarzyszyły skomplikowane zabiegi techniczno-budowlane, aby zredukować poziom zawilgocenia murów fundamentowych kolegiaty, który wpływał niekorzystnie na ich stan, a zwłaszcza unikalnego gipsowego zabytku „płyty orantów”²⁵. Problem nadmiernej

with works aiming to apply its results in the service of society.”¹⁹ Simultaneously, it was planned to undertake conceptual studies “on the form of making them available to future researchers and the society.”²⁰ Due to the ongoing studies and the need to protect the wide-area archaeological excavations, solutions were considered which could be applied in the organization of exhibitions in the future. As for the collegiate church, a design by Jerzy Teliga, professor at Warsaw University of Technology “planned an extremely light spatial rod structure in the nave body and analogous beams in the presbytery. The designer’s intent was to contrast the protective structure, which was to express very contemporary technology, with historic walls of the Gothic building, which was to express reverence for the historic monument by contrasting the work of old masters with the best of what we have during the works.”²¹ This scope of works was only a part of a larger project entering the public space of Solny Market Square, where it was decided to cover the discovered relics of the Church of St. Nicholas and its baptismal font with an exposition pavilion, which in practice “closed the street, which constituted an important element in the historic layout of the town.”²² The building, also designed by Jerzy Teliga, was based on interesting compositional assumptions, consisting in the introduction of a glazed opening along the north-south axis between the escarpment maintaining the elevation of the collegiate quarter and the softly outlined undulating western wall, as well as on a sequence of exposition points relating to the old burial ground around the temple. Sadly, the standards of workmanship of the pavilion in the then economical and technical circumstances thwarted the potential spatial effects and accelerated corrosive processes of the building, both in physical and aesthetic terms. The proposal of exhibiting the relics of the western facade of the Romanesque collegiate church, which were to be left in an excavation under the open sky, was never implemented, as the scope of the planned corrections after the measures implemented by Adolf Szyszko-Bohusz were not fully defined.²³

There is no question that it was an innovative project at the time, and it was in line with the trend of regarding monument conservation as a source of historical education and cultural identity, where “besides the implementation of an academic program, the pursuits aiming to provide society with their material results specially prepared to play a didactic role started to be increasingly significant.”²⁴

Proofing the relics against dampness

Ever since the discovery of the relics of Romanesque art and architecture in the basements of the collegiate church, the conservation works were accompanied by complicated technical and construction procedures aimed to reduce the level of dampness of the foundation walls of the collegiate church, which negatively affected their condition. This referred in particular to

wilgotności we wnętrzu podziemnej ekspozycji pod kolegiatą, jak to stwierdzono w wyniku badań sondazowych w roku 2018, wynikał m.in. z przedostawania się przez ściany fundamentowe wilgoci z zewnątrz, zarówno z gruntu, jak i z nasyconych nadmiernie wilgocią ścian zewnętrznych świątyni. Powodem tego jest brak zamkniętego systemu odwodnienia wielkich połaci dachowych kolegiaty, powodujący pod wpływem wiatru i grawitacji zalewanie strumieniami wody ścian i penetrację wilgoci do ich wnętrza. Jak się okazało, system ochrony przeciwwilgociowej powstały w latach sześćdziesiątych ubiegłego stulecia posiadał izolowaną pionową ściankę ochronną, ale niezabezpieczona była jej górna krawędź w styku otaczającego terenu i cokołu, przez co woda łatwo przenikała w głąb ścian przyziemia i fundamentów. Pomimo wysiłków w stworzeniu systemu wentylacji grawitacyjnej i osuszania powietrza atmosferycznego przy użyciu nagrzewnic elektrycznych, poziom wilgotności w podziemiach utrzymywał się na wysokim poziomie, ok. 80%.

Zatem kluczowym problemem, jaki musiał być rozwiązany przez interdyscyplinarny zespół projektowy²⁶, było przyjęcie takiego rozwiązania, które pozwoliłoby na uruchomienie procesu stałego osuszania fundamentów w dłuższym okresie i objętego stałym monitoringiem. Monitoring taki już funkcjonował w ramach badań prowadzonych od roku 2002 przez prof. Romana Kozłowskiego²⁷, wskazując niestabilność klimatu w podziemiach kolegiaty, wynikającą ze zmieniających się parametrów termicznych zależnych od pór roku, a w konsekwencji wilgotnościowych, które zidentyfikowano jako czynnik uruchamiający procesy wietrzeniowe, spotęgowane wnikiem do otaczającego podłoża znacznych ilości wody opadowej.

Równocześnie stwierdzony awaryjny stan techniczny pawilonu archeologicznego chroniącego relikty kościoła św. Mikołaja uzasadniał jego rozbiórkę i przyjęcie nowego programu funkcjonalno-użytkowego dla kompleksowego projektu wspartego finansowo przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego pn. Modernizacja Muzeum Archeologicznego w Wiślicy jako Oddziału Muzeum Narodowego w Kielcach wraz z otoczeniem w celu zabezpieczenia i ochrony unikatowych obiektów dziedzictwa narodowego, który pozwolił na zasadniczą rozbudowę i unowocześnienie zaplecza technicznego niezbędnego do skutecznego stopniowego osuszania fundamentów i zasadniczego ograniczenia lub wyeliminowania źródeł ich zawilgocenia.

Zespół naukowców z Międzyuczelnianego Instytutu Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki pod kierunkiem prof. Andrzeja Kossa²⁸, poszukując skutecznego sposobu opanowania problemów oddziaływania wód na stan zachowania zabytkowych murów kolegiaty i relikwów archeologicznych, pozwalającego na uzyskanie stabilnego stopnia zawilgocenia nieprzekraczającego 60%, uznał, że koncepcja korytarza ekspozycyjnego wokół ścian fundamentowych kolegiaty (pamiętając, że romański poziom użytkowy znajdował się na głębokości ok. 2,0 m poniżej obecnego) i tym samym

the unique gypsum artefact, the “slab of orants.”²⁵ The problem of excessive dampness inside the underground exposition under the collegiate church—as confirmed by survey research in 2018—resulted from the penetration of the foundation walls with dampness from the outside, both from the ground and from the outer walls of the church, excessively saturated with moisture. The cause was the lack of a closed system of drainage of large areas of the roof of the collegiate church, which due to wind and gravity, resulted in the flooding of the walls with streams of water and dampness penetrating into them. As it turned out, the damp-proofing system installed in the 1960s had an insulated vertical protective wall, but its upper edge at the contact point of the surroundings and the plinth was not protected. Consequently, water easily penetrated deep into the basement and foundation walls. Despite efforts aimed to develop a gravity ventilation system and drying the atmospheric air by means of electric heaters, the humidity level in the basement remained at a high level, ca. 80%.

Therefore, adopting a solution which would allow to launch a process of permanent drying of the foundations over a prolonged period of time subjected to permanent monitoring constituted the key problem that had to be solved by an interdisciplinary project team.²⁶ A relevant monitoring system had been already implemented within the scheme of research conducted since 2002 by Professor Roman Kozłowski,²⁷ pointing to the instability of the climate in the basements of the collegiate church resulting from the changing thermal parameters depending on seasons, and consequently changing humidity levels, which had been identified as a factor triggering weathering processes, intensified by the penetration of considerable amounts of rainwater into the surrounding soil.

As at the same time it was discovered that the technical condition of the archaeological pavilion protecting the relics of St. Nicholas church was bad, it was reasonable to disassemble it and to adopt a new functional program for the comprehensive project financially supported by the Ministry of Culture and National Heritage consisting in the modernization of the Archaeological Museum in Wiślica as a department of the National Museum in Kielce along with its surroundings in order to secure and protect unique national heritage sites, which allowed a considerable extension and modernization of the technical facilities necessary for the effective gradual drying of the foundations and significant reduction or elimination of sources of dampness.

A team of scientists from the Intercollegiate Institute of Conservation and Restoration of Works of Art supervised by Professor Andrzej Koss,²⁸ involved in the search for an effective method of solving the problems caused by water upon the state of preservation of historic walls of the collegiate church and archaeological relics allowing to obtain a stable level of humidity that did not exceed 60%, concluded that the concept of an exposition corridor around the foundation walls of the collegiate church (bearing in mind that the Roman-

przeniesienie ciężkiej izolacji przeciwwilgociowej na strop i zewnętrzne ściany nowej konstrukcji oraz odprowadzenie wody opadowej do systemu drenażu włączonego do sieci kanalizacji może być wykorzystana jako układ równoległy, stając się zarazem osuszającym skutecznie kanałem wentylacyjnym mechaniczno-grawitacyjnym, pozwalającym na redukcję do dopuszczalnego poziomu zawilgocenia przestrzeni ekspozycji podziemnej.

Rozwiązanie takie wymagało z kolei szczególnych i innowacyjnych rozwiązań konstrukcyjnych. W wyniku analizy pracy statycznej ustroju budowlanego kolegiaty i warunków geotechnicznych podłoża, wspartej symulacjami komputerowymi, zaprojektowano specjalny, sztywny przekrój korytarza, przypominający odwróconą literę G, z oporową ścianką parapetową (kolankową) o średniej wysokości 90 cm, obejmującą parcie gruntu pod stopą fundamentową, której poziom posiada zmienną niweletę o wartości 290–330 cm poniżej poziomu terenu. Siły parcia gruntu na ściankę parapetową są przenoszone poprzez sztywną, zbrojoną podłogę i ścianę zewnętrzną korytarza na płytę stropową, zwiększając siłę jej docisku na uszczelnienie w styku ze ścianą kolegiaty, dodatkowo zabezpieczonego fartuchem z blachy ołowianej połączonym z izolacją stropu korytarza. W projekcie zastosowano podwójne zabezpieczenie przeciwwilgociowe konstrukcji struktur podziemnych. Jest to beton wodoodporny oraz izolacja przeciwwodna klejona bezpośrednio do betonu.

Do czasu ujęcia wody opadowej z dachu kolegiaty w system rynien i rur spustowych wzdłuż murów przyziemia zostaną zrealizowane nasadzenia niskich zwartych krzewów ograniczających wpływ rozprysku wody deszczowej na mury fundamentowe.

Cele i założenia ekspozycji

Zaprojektowany korytarz będzie pełnił także funkcje ekspozycyjne, ale w pierwszym rzędzie zapewni oddychanie murów i szybsze wydalanie wilgoci oraz bezpośrednią kontrolę procesu osuszania. Zastosowany system wentylacji korytarza północnego i południowego, mający charakter układu hybrydowego (wspomagane mechanicznie lub funkcjonujące na zasadzie grawitacji), obejmie także przestrzeń korytarza zachodniego, stwarzając warunki dla bezpiecznej ekspozycji przyziemia dwuwieżowej elewacji zachodniej romańskiej bazyliki. System wentylacji korytarza północnego będzie także wspomagał niezależny system grzewczo-wentylacyjny podziemi, dzięki nowemu układowi komunikacji i połączeniu przestrzeni podziemi kolegiaty z najcenniejszym reliktem sztuki romańskiej, jakim jest „płyta orantów”.

Problemem w projektowaniu konserwatorskim jest metodologiczny wymóg elastyczności projektu budowlanego, który może ulec – najczęściej praktyka wskazuje, że tak się dzieje – zmianom wynikającym z ustawowo obowiązujących badań archeologicznych, co z kolei stanowi poważne utrudnienie dla prowadze-

esque functional level was located ca. 2 m deeper than the current one), and consequently transferring the heavy damp proofing onto the ceiling and outer walls of the new structure and draining rainwater to the drainage system connected to the sewage network could be applied as a parallel system, simultaneously becoming an efficiently drying mechanical-gravity ventilation duct enabling to reduce the level of humidity in the underground exhibition space to the admissible level.

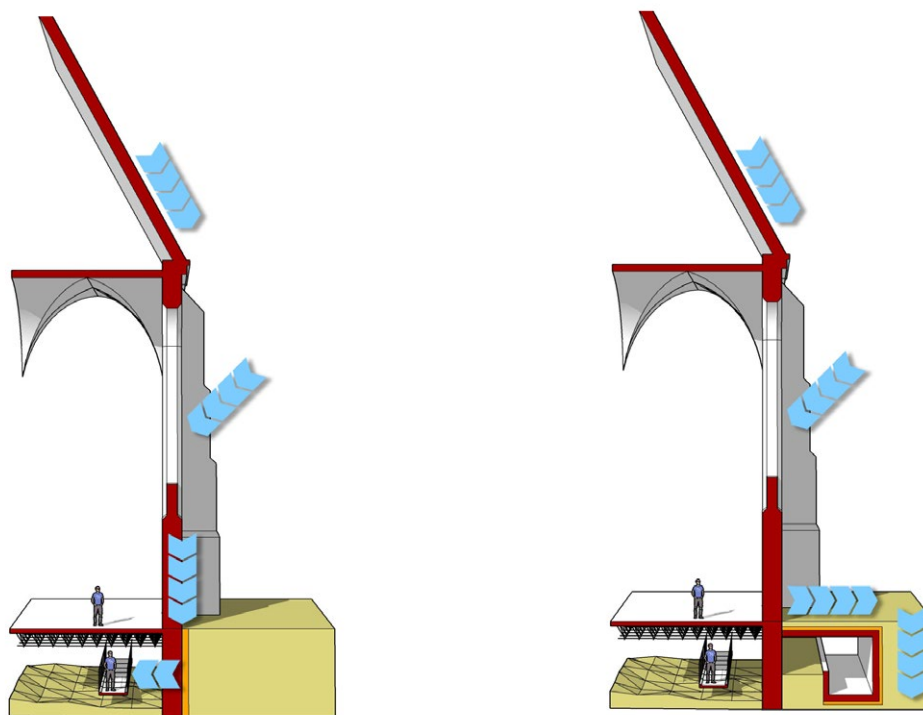
Such a proposal required in turn specific and innovative structural solutions. As a result of an analysis of the static behavior of the building system of the collegiate church and of the geotechnical conditions of the soil, supported by computer simulations, a special rigid cross-section of the corridor was designed resembling the shape of the letter G, with a retaining parapet wall (knee wall) of the average height of 90 cm, taking over the ground pressure under the spot footing, the level of which has a variable gradeline of 290–330 cm below the ground level. The ground pressure forces on the parapet wall are transferred by means of a rigid, reinforced floor and an outer wall of the corridor on the floor slab, increasing its clamping force onto the insulation at the contact point with the wall of the collegiate church, additionally protected by means of a lead sheet apron connected with the insulation of the corridor ceiling. The project adopts two-fold damp-proofing of the underground structures. It is waterproof concrete and waterproofing insulation glued directly onto the concrete.

By the time the rainwater from the roof of the collegiate church is collected in a system of gutters and downpipes along the basement walls, low compact shrubs will have been planted in order to limit rainwater splashing onto foundation walls.

Objectives and assumptions of the exposition

The designed corridor will also act as an exposition space, but first of all it will allow the walls to breathe and get rid of dampness more efficiently, providing direct control of the drying process. The applied system of ventilation of the northern and southern corridor, which is of a hybrid type (mechanically assisted or operated by gravity), also comprises the space of the western corridor, creating favorable conditions for safe exposition of the basements of the two-tower western facade of the Romanesque basilica. The ventilation system of the northern corridor will also assist an independent heating and ventilation system of the basement, thanks to a new communication system and connecting the basements of the collegiate church with the most precious relic of Romanesque art—the “slab of orants.”

The methodological requirement of flexibility of the building permit design is a problem in conservation design, as it may—and practice shows that it indeed does—change as a result of archaeological research mandatory by law, which in turn constitutes a serious impediment for tender procedures and post-completion project settlement, in which priority should be given to

Ryc. 7. Schemat ideowy wyjaśniający kierunki penetracji wilgoci przed pracami konserwatorskimi i modernizacyjnymi i po zastosowaniu nowych rozwiązań: z lewej – wpływ wilgoci na stan ścian fundamentowych oraz wnętrza ekspozycji, z prawej – wpływ projektowanej konstrukcji korytarza ekspozycyjno-wentylacyjnego na odprowadzenie wilgoci na zewnątrz; Muzeum Archeologiczne w Wiślicy, oprac. D. Przygodzki 2021.

Fig. 7. Diagram demonstrating the directions of dampness penetration prior to the conservation and modernization works and after adopting the new solutions: on the left – the impact of dampness on the condition of the foundation walls and the interiors of the exposition, on the right – the impact of the designed structure of the exposition and ventilation corridor on the drainage of humidity outside; Archaeological Museum in Wiślica; by D. Przygodzki 2021.

nia procedur przetargowych i powykonawczego rozliczenia projektu, w którym ponad kosztorysami należy stawiać dobro zabytku.

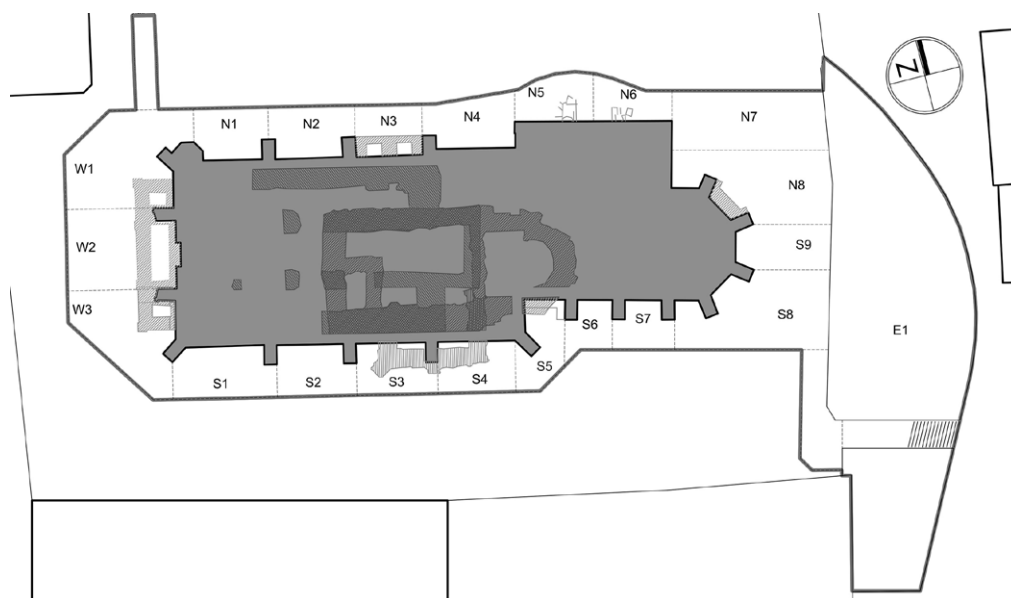
Czynności ratownicze wokół wiślickiej kolegiaty i budowa nowego pawilonu archeologicznego rozpoczęte zostały w drugiej połowie roku 2019. Równocześnie z działaniami budowlanymi ruszyły prace archeologiczne badawcze i projektowe według schematu chronologicznego, który zakładał synchroniczne postępowanie projektowe, wykonawcze i konserwatorskie. Schemat chronologiczny realizacji przedsięwzięcia oparto na podziale całego obiektu na sektory, w których to po wykonanych naprzemiennie pracach archeologicznych i inwentaryzacyjnych można było rozpocząć prace budowlane, każdorazowo po uzyskaniu odpowiedniego pozwolenia konserwatorskiego, wydawanego przez Świętokrzyski Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach (Wojewódzki Konserwator Zabytków w Kielcach).

We współczesnej metodologii prowadzenia badań archeologicznych ich integralną częścią jest wykonanie nowoczesnej dokumentacji stanu zachowania reliktyw i ich kontekstu rejestrowanych w technologii 3D. Otrzymana w ten sposób dokumentacja obiektów zabytkowych, oparta na cyfrowo zwymiarowanej przestrzeni, uwzględnia relikty historycznych obiektów wraz z pełną stratygrafią archeologiczną i ich kontekstem historycznym. W skład dokumentacji wchodzi

the good of the historic monument rather than to cost estimates.

The rescue activities around the collegiate church in Wiślica and the construction of the new archaeological pavilion were commenced in the second half of 2019. Simultaneously to the construction works, archaeological research and design work were launched according to a chronological schedule, which assumed synchronic design, execution, and conservation activities. The chronological schedule of the project's implementation was based on the division of the entire structure into sectors, in which after alternating archaeological exploration and surveying, it was possible to carry out construction works, each time having obtained a relevant conservation permit issued by the Świętokrzyskie Voivodeship Monument Conservation Office in Kielce (Voivodeship Monument Conservation Officer in Kielce).

According to the contemporary methodology of archaeological research, the development of an advanced documentation of the state of preservation of relics and their context registered in 3D technology constitutes its integral part. The documentation of historic artefacts obtained this way, based on digitally dimensioned space, comprises relics of historic structures along with full archaeological stratigraphy and their historical context. The documentation also includes a numerical map LIDAR and the results of ground laser scanning of the surroundings and interiors of the buildings, recorded

Ryc. 8. Rysunek segmentacji chronologicznej; Muzeum Archeologiczne w Wiślicy, oprac. D. Przygodzki, M. Szarkowska 2020.
 Fig. 8. Chronological segmentation; Archaeological Museum in Wiślica; by D. Przygodzki, M. Szarkowska 2020.

również mapa numeryczna LIDAR oraz wyniki naziemnego skanowania laserowego otoczenia i wnętrza obiektów, wpisanych w system geodezyjnych poligonów. Wynik skanowania uzupełniony jest także o obraz fotogrametryczny²⁹. Materiał otrzymany w wyniku powyższych badań jest analizowany przez zespół projektowy pod kątem aktualizacji rozwiązań projektu budowlanego na etapie projektu wykonawczego i wprowadzenia niezbędnych korekt uwzględniających nowy stan wiedzy i nowe informacje oraz wszelkie odkrycia wymagające ekspozycji „in situ”.

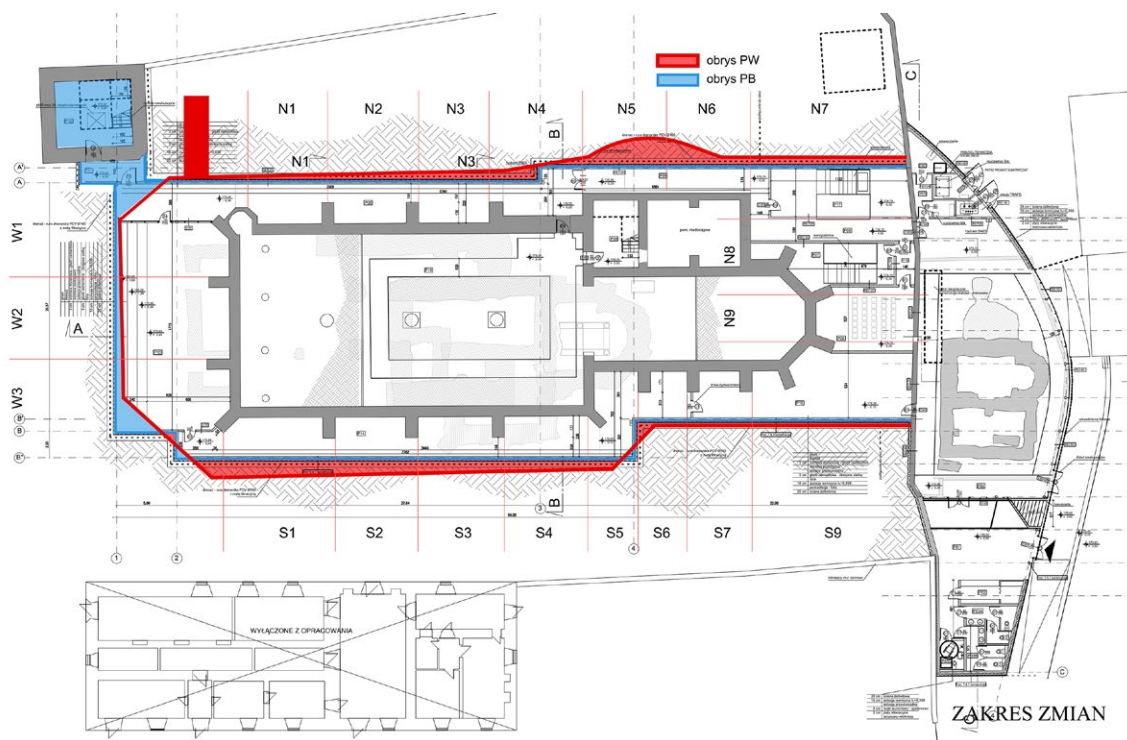
Tak np. już wstępne wyniki badań archeologicznych spowodowały zmiany w zarysie rzutu podziemnego korytarza i korektę ich geometrii. Jak się okazało, przyjęty wstępny model profilu tego korytarza, w kształcie odwróconej litery G ze ścianką kolankową, okazał się właściwym rozwiązaniem, pozwalającym na zabezpieczenie płytkiego posadowienia przypór, i stworzył prawidłowo pracującą statycznie barierę dla parcia gruntu i ław fundamentowych, jednocześnie je dociskając, natomiast płyta stropowa korytarza usztywniała i spięła całą konstrukcję ze ścianami kolegiaty. Wzdłuż korytarza prowadzony jest kanał techniczny, w którym umieszczono mechaniczny system wentylacji podziemi, wspomagany przez zmodernizowany system bezpośredniej wentylacji grawitacyjnej podziemi kolegiaty.

Ściśle zintegrowany w sensie funkcjonalno-przestrzennym i strukturalnym z korytarzem ekspozycyjno-wentylacyjnym jest nowy pawilon muzealny, który w kontekście starego rozwiązania przewiduje obniżenie poziomu dachu, co otworzy pełny widok na kolegiatę od strony placu Solnego, natomiast projektowane obniżenie poziomu ulicy Batalionów Chłopskich (zachodniej strony placu Solnego) umożliwi całodobową obserwację iluminowanych relikwii kościoła św. Mikołaja i tzw. misy chrzcielnej poprzez łukową szklaną

in a system of geodetic polygons. The scanning result is also complemented by photogrammetric images.²⁹ The material obtained in the aforementioned study is analyzed by the project team in terms of updating the solutions adopted in the building permit design at the stage of the detailed design and introducing necessary corrections taking into account the current state of the art, new information, and all new discoveries requiring an in-situ exposition.

The preliminary results of the archaeological studies already caused changes in the outline of the floor plan of the underground corridor and a correction of its geometry. As it turned out, the preliminary model of the profile of this corridor assumed in the project—in the shape of an inverted letter G with a knee wall—proved to be an appropriate solution allowing to protect the shallow foundations of the buttresses, and it created a properly statically functioning barrier for the pressure exerted by the ground and the strip foundation, additionally pressing them down. The ceiling slab, on the other hand, added rigidity to the entire structure and fastened it to the walls of the collegiate church. There is a service duct running along the corridor, with a mechanical ventilation system dedicated to the basement and supported by a modernized direct gravity ventilation system of the church basement.

The new museum pavilion is closely integrated with the exposition/ventilation corridor in functional and spatial terms. In the context of the old solution, it is planned to lower the roof level, which will open up a full view of the collegiate church from Solny Square. The planned lowering of the level of Batalionów Chłopskich Street (to the west from Solny Square) will allow 24 h observation of illuminated relics of the Church of St. Nicholas and of the baptismal font through an arched glass wall in the eastern facade from

Ryc. 9. Rysunek porównujący projekt budowlany z finalnym zarysem projektu wykonawczego; Muzeum Archeologiczne w Wiślicy, oprac. D. Przygodzki, M. Szarkowska 2020.

Fig. 9. Drawing comparing the building permit design with the final outline of the detailed design; Archaeological Museum in Wiślica; by D. Przygodzki, M. Szarkowska 2020.

ścianę elewacji wschodniej z amfiteatralnie ukształtowanymi siedzisk, realizując tym samym koncepcję promocji dziedzictwa kulturowego Wiślicy w systemie „24/7 open”.

Ramowa koncepcja scenariusza nowej, opartej na technikach multimedialnych ekspozycji ma wykorzystać także wyniki badań archeologicznych i inwentaryzację wykonaną przy zastosowaniu skanera laserowego i fotogrametrii cyfrowej krótkiego zasięgu i wprowadzić je jako merytoryczny jej „content”, co ma kluczowe znaczenie dla wartości edukacyjno-dydaktycznej całego przedsięwzięcia. Dzięki wykorzystaniu tych danych będzie możliwe stworzenie na potrzeby ekspozycji muzealnej zarówno modeli wirtualnych, jak i wydruków 3D, różnorodnych rzutów oraz przekrojów w dowolnych miejscach uruchamianych przez zwiedzających i kreowanie indywidualnych tras zwiedzania multimedialnego na bogatej bazie danych unifikujących wiedzę o historii Wiślicy.

Wnioski

Wszelkie innowacyjne rozwiązania zastosowane przy tej realizacji w dziedzinie archeologii, inwentaryzacji oraz fizyki budowli mają na celu szczegółowe zabezpieczenie i dokumentację jednych z najważniejszych relikwów dziedzictwa narodowego, a także ich konserwację oraz zachowanie w nienaruszonym stanie i udostępnienie szerokiemu gronu przyszłych pokoleń naukowców i turystów, będąc zarazem istotnym czynnikiem rozwoju Wiślicy na poziomie regionalnym, krajowym i międzynarodowym.

amphitheatrically shaped seats, and in doing so it will be implementing the concept of promoting the cultural heritage of Wiślica in the 24/7 system.

The framework concept of the scenario of the new exposition based on multimedia technology is also to make use of the results of archaeological studies and surveys performed by means of a laser scanner and close-range digital photogrammetry and to introduce them as their content, which is of key importance to the educational and didactic values of the entire project. Thanks to these data it will be possible to develop virtual models for use in museum exposition, as well as 3D prints, all sorts of plans and sections activated by visitors in any location they choose. Furthermore, visitors will have an opportunity to create their own customized multimedia tour routes based on a rich database unifying the knowledge on the history of Wiślica.

Conclusions

All the innovative solutions adopted in this project from the area of archaeology, building surveying, and construction physics are aimed at the thorough conservation and documentation of one of the most important relics of our national heritage, as well as the preservation of its state. The measures undertaken also aim to make the site and study results available to a wide group of future generations of scholars and tourists, at the same time constituting a crucial factor in the development of Wiślica at the regional, national, and international level.

Bibliografia / References

Opracowania / Secondary sources

- Biniaś-Szopek Magdalena, *Bolesław IV Kędzierzawy – książę mazowiecki i princeps*, <http://www.repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/5978/6/Binia%C5%9B-Szkopek.pdf>.
- Buko Andrzej, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej*, Warszawa 2011.
- Chrzanowski Tadeusz, *Sztuka w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Warszawa 1993.
- Kadłuczka Andrzej, *Przeszłość dla przyszłości: tysiąclecie Wiślica i jej materialne i niematerialne dziedzictwo. Pomnik historii jako forma opieki RP*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2019, nr 60.
- Kalinowski Lech, *Romańska posadzka z rytami figuralnymi w krypcie kolegiaty wiślickiej*, Sprawozdania PAN, lipiec–grudzień 1961.
- Kalinowski Lech, *Romańska posadzka z rytami figuralnymi w krypcie kolegiaty wiślickiej*, [w:] *Rozprawy Zespołu do Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej*, t. 1: *Odkrycia w Wiślicy*, Warszawa 1963.
- Kalinowski Lech, *Speculum artis. Treści dzieła sztuki średniowiecza i renesansu*, Warszawa 1989.
- Kopaliński Władysław, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, [w:] *Encyklopedia De Agostini*, Warszawa 1967.
- Mroczo Teresa, *Polska sztuka przedromańska i romańska*, Warszawa 1988.
- Przygodzki Dominik, *Najnowsze tendencje w kształtowaniu ekspozycji archeologicznej*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2019, nr 60.
- Quirini-Popławski Rafał, *Rzeźba przedromańska i romańska w Polsce wobec sztuki włoskiej*, Kraków 2006.
- Stala Klaudia, *Architektura rezydencji wczesnopiastowskich w Polsce. Próba reinterpretacji dotychczasowych poglądów z uwzględnieniem tła europejskiego*, Monografia 442, Kraków 2013.
- Starodawne Prawa Polskiego poprzedzone wywodem historyczno-krytycznym tak zwanego Prawodawstwa Wiślickiego Kazimierza Wielkiego w textcie ze starych rękopism krytycznie dobranym wydał Antoni Zygmunt Hegel*, t. 1, Warszawa 1859.
- Sztuka romańska. Architektura, rzeźba, malarstwo*, red. Rolf Toman, Kolonia 2008.
- Sztuka średniowiecza*, [w:] *Historia sztuki polskiej*, t. 1, red. Tadeusz Dobrowolski, Kraków 1965.
- Zalewski Władysław, Stec Mieczysław, *Problemy konserwacji wczesnośredniowiecznych reliktów gipsowych*, „Ochrona Zabytków” 1995, nr 48 (1).
-
- ¹ *Starodawne Prawa Polskiego poprzedzone wywodem historyczno-krytycznym tak zwanego Prawodawstwa Wiślickiego Kazimierza Wielkiego w textcie ze starych rękopism krytycznie dobranym wydał Antoni Zygmunt Hegel*, t. 1, Warszawa 1859.
- ² A. Buko, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej*, Warszawa 2011, s. 255.
- ³ Ibidem, s. 257.
- ⁴ K. Stala, *Architektura rezydencji wczesnopiastowskich w Polsce. Próba reinterpretacji dotychczasowych poglądów z uwzględnieniem tła europejskiego*, Monografia 442, Kraków 2013, s. 189.
- ⁵ Ibidem, s. 113.
- ⁶ A. Tomaszewski, *Z problematyki badań, konserwacji i ekspozycji zabytków w Wiślicy*, „Ochrona Zabytków” 1964, nr 17 (2), s. 20–38.
- ⁷ *Sztuka średniowiecza*, [w:] *Historia sztuki polskiej*, t. 1, red. T. Dobrowolski, Kraków 1965.
- ⁸ L. Kalinowski, *Speculum artis. Treści dzieła sztuki średniowiecza i renesansu*, Warszawa 1989, s. 175–202.
- ⁹ Orant, orantka (łac. *orans, orantis* od *orare* – modlić się) – w sztukach plastycznych przedstawienie postaci modlącej się w pozycji stojącej ze wzniesionymi rękami, co symbolizuje duszę zbawioną. Ten typ przedstawienia był popularny zwłaszcza w sztuce wczesnochrześcijańskiej; zob. W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, [w:] *Encyklopedia De Agostini*, Warszawa 1967.
- ¹⁰ L. Kalinowski, op. cit.; idem, *Romańska posadzka z rytami figuralnymi w krypcie kolegiaty wiślickiej*, Sprawozdanie PAN, lipiec–grudzień 1961, s. 518–521; idem, *Romańska posadzka z rytami figuralnymi w krypcie kolegiaty wiślickiej*, [w:] *Rozprawy Zespołu do Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej*, t. 1: *Odkrycia w Wiślicy*, Warszawa 1963, s. 85–132.
- ¹¹ Ibidem.
- ¹² *Sztuka romańska. Architektura, rzeźba, malarstwo*, red. R. Toman, Kolonia 2008, s. 255–382.
- ¹³ Wapień pińczowski to kamień znany i eksploatowany od XI w.; z lat 1040–1120 pochodzi kolegiata w Wiślicy, do której budowy użyto wapieni z ośrodka górniczego w Pińczowie. Rozwój kamieniołomów w okolicach Pińczowa był bardzo dynamiczny i początkowo związany z cystersami z Jędrzejowa. Wapień ten wykorzystywano do budowy opactwa przy współpracy współbraci, pochodzących z Francji. Pierwszymi obiektami, przy których wznoszeniu użyto wapieni pińczowskich, były – oprócz kościoła w Wiślicy i opactwa w Jędrzejowie – kościoły w Kościelcu pod Proszowicami, Imielnie, Mokrusku, Zagości; <http://www.marmur-plytki.pl/wapień/historia> (dostęp: 20 V 2021).
- ¹⁴ Bolesław Kędzierzawy – od 1166 książę sandomierski i krakowski (senior zwierzchni); w 1149 nadał klasztorowi jędrzejowskiemu akt erekcji do rangi opactwa; zob. M. Biniaś-Szopek, *Bolesław IV Kędzierzawy – książę mazowiecki i princeps*, <http://www.repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/5978/6/Binia%C5%9B-Szkopek.pdf> (dostęp: 20 V 2021).
- ¹⁵ R. Quirini-Popławski, *Rzeźba przedromańska i romańska w Polsce wobec sztuki włoskiej*, Kraków 2006, s. 133.
- ¹⁶ T. Mroczo, *Polska sztuka przedromańska i romańska*, Warszawa 1988.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ A. Tomaszewski, *Z problematyki prac w kolegiacie wiślickiej*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” 1963, nr 1, s. 171–187.

²⁰ Ibidem, s. 172.

²¹ Ibidem, s. 175.

²² Ibidem, s. 184.

²³ Ibidem, s. 182.

²⁴ Ibidem, s. 185.

²⁵ W. Zalewski, M. Stec, *Problemy konserwacji wczesnośrednio-wiecznych relikwów gipsowych*, „Ochrona Zabytków” 1995, nr 48 (1), s. 58.

²⁶ Prof. Andrzej Koss, prof. Mieczysław Stec, mgr Marek Wawrzekiewicz.

²⁷ Prof. Roman Kozłowski, Instytut Katalizy i Fizykochemii Powierzchni im. Jerzego Habera Polskiej Akademii Nauk, w swej pracy łączył techniki eksperymentalne od pomiaru warunków środowiska w budowach zabytkowych i muzeach, poprzez monitorowanie powstawania i narastania uszkodzeń w wytworach materialnego dziedzictwa kultury aż po wyznaczanie właściwości materiałów historycznych potrzebnych do numerycznego modelowania ich odpowiedzi temperaturowej i wilgotnościowej.

²⁸ Prof. Władysław Zalewski, prof. Andrzej Koss, prof. Mieczysław Stec, mgr Marek Wawrzekiewicz oraz mgr Andrzej Gołębniak.

²⁹ Opracowanie mgr Andrzej Gołębniak.

Streszczenie

Wiślica jest szczególnym miejscem, o wyjątkowo bogatym zasobie architektury i sztuki średniowiecznej. Jej unikalny charakter oraz znaczenie naukowe, artystyczne, historyczne, edukacyjne i tożsamościowe stało się powodem przyjęcia szczególnych rozwiązań w zakresie zabezpieczenia, konserwacji i publicznej prezentacji. Szeroki zakres prac archeologicznych, badawczych i ratowniczych w rejonie kolegiaty wiślickiej przyczynił się do ukierunkowania rozważań nad formą udostępnienia ich wyników przyszłym badaczom i społeczeństwu. Dziedzictwo kulturowe wymaga wiarygodnej projekcji w świadomości ogólnej i indywidualnego odbiorcy, czyli takiej ekspozycji, która pozwala na interpretację przeszłości na podstawie czytelnej granicy pomiędzy autentyzmem materii a naukowo budowanym „modelem historycznej rzeczywistości”. To właśnie materia dzieła sztuki, jej wybór, sposób ukształtowania wyrażają stosunek autora, twórcy, do materii świata i bytu człowieka. Czy współcześnie nie utraciliśmy spójności wzajemnie dopełniających się materii z formą i treścią dzieła sztuki?

Abstract

Wiślica is a unique place, endowed with exceptionally rich medieval art and architecture assets. Its unique character and importance for science, arts, history, education, and identity of the place has become a reason for adopting specific solutions in terms of protection, conservation, and public presentation. A wide range of archaeological, research, and rescue works in the area of the collegiate church in Wiślica has contributed to channeling the deliberations regarding the manner of sharing their results with future scholars and society. Cultural heritage requires a credible projection in the awareness of the general public, as well as of an individual recipient, which boils down to an exposition which would allow to interpret the past on the basis of a legible border between the authenticity of matter and scientifically constructed model of historical reality. It is the matter of a work of art, its choice, the way it is formed that express the attitude of its author and creator to the matter of the world and the existence of man. Have we not lost the coherence of mutually complementary matter, form, and content of a work of art today?